

ПРИЙОМИ ПСИХОЛОГІЗМУ В НОВЕЛІ «АСФАЛЬТОВИЙ ХЛОПЕЦЬ» ІВАНА ЯЦКАНИНА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (29).

Талабірчук О. Прийоми психологізму в новелі „Асфальтовий хлопець” Івана Яцканина; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 13; мова – українська.

Анотація: У статті вперше простежуються прийоми психологізму в новелі «Асфальтовий хлопець» Івана Яцканина й риси поетики твору. Проведено аналіз використаних письменником таких основних прийомів та засобів, як внутрішній монолог, психологізований пейзаж, психологічна деталь.

Ключові слова: поетика, психологізм, внутрішній монолог, самоідентифікація, самопізнання, художня деталь.

Творчість сучасного українського письменника Словаччини Івана Яцканина на сьогодні мало досліджена, незважаючи на те, що він є знаним літератором у країні. Не поцінована й новела «Асфальтовий хлопець», написана в руслі неореалістичної прози. У цьому творі автор продовжив традиції психологічної прози української літератури Словаччини, представленої творчістю Єви Бісс, котра, за переконанням письменника, мала б увійти до канону української літератури [3]. На наш погляд, новела «Асфальтовий хлопець» належить до найкращих зразків психологічного письма сучасних українських письменників Словаччини. Актуальність дослідження зумовлена потребою здійснити системний аналіз новели «Асфальтовий хлопець» Івана Яцканина. Мета розвідки простежити риси психологізму як складову поетики твору.

У новелі «Асфальтовий хлопець» (зб. «Усе залишиш», Пряшів, 1990 р.) знаходимо глибинне осмислення особистості й буття, що виявляється у поєднанні реалістичного зображення з екзистенційним світовідчуттям. На противагу героям першої збірки І. Яцканина «Місце проживання» (1987), для котрих визначальним було життя у селі, персонажі збірки «Усе залишиш» виходять за межі свого локального простору існування, що підсилює напружений пошук самовизначення. Я. Джоганик відзначив, що в другій книзі І. Яцканина «простір більш відкритий та персонажі «світовіші»: вони зуміли вийти за рамки сільського середовища /але не за рамки сільського впливу/ і подивитися у вічі великому світу» [5, с. 72].

Герої творів — типові сільські мешканці, котрі опинилися в ситуації життєвого вибору. З одного боку їх приваблює життя в місті, робота, кар'єра. З іншого — тут вони почувають себе невпевнено, щось ніби тягне їх до села, до рідного, до коріння. Це породжує драматичну внутрішню дисгармонію, яка викликає сумніви, незадоволення своїм оточенням та власне життям. Ці внутрішні конфлікти персонажів виникають на тлі

соціального середовища, яке, на відміну від збірки «Місце проживання», поступово розширюється і призводить до втрати відчуття родової належності й національної ідентичності.

Новела «Асфальтовий хлопець» вирізняється з-поміж інших творів збірки формою викладу. Якщо в оповіданнях «Мандри у совість», «То мій страх», «Мороз ліпше вміє», «Будуй хату, Іване!» та ін. майстерність автора виявлялася більше в описовому зображенні, а душевні переживання героїв виписані слабше, то в новелі «Асфальтовий хлопець» у центрі оповіді знаходиться особистість з її рефлексіями, переживаннями. Новела написана від першої особи. Про наратора не подано ніяких відомостей, однак в уяві читача постає виразний образ чоловіка, що переживає складний психологічний конфлікт, спричинений цілим спектром екзистенційних станів — самотності, страху, зайвості. Гнітить і відчуття сорому, яке виникло через те, що його покинула дружина. Оповідач вдається до самоаналізу, намагається знайти пояснення свого буття, шукає сенс життя. Сконцентрованість на власних відчуттях і переживаннях призводить до афекту, в стані якого оповідач перетинає межу в потойбіччя.

Внутрішній стан героя відтворений за посередництвом різних художніх засобів, найорганічнішим з яких виступає психологізм. За літературознавчою енциклопедією, психологізм — передавання художніми засобами внутрішнього світу персонажа, його думок, переживань, зумовлених зовнішніми і внутрішніми чинниками [8, с. 292].

О.М. Січкач у праці «Форми, прийоми та засоби втілення психологізму в українській літературі (спроба системного аналізу)» [11], об'єднавши думки різних дослідників, побудувала схему форм і засобів (приймів) втілення психологізму в їх логічній зумовленості. Вона виділяє три форми втілення психологізму: пряма (внутрішня, інтервентна), непряма (зовнішня, екстервентна) і сумарно означаюча (письменник тільки «намічає» ті процеси, які відбуваються у внутрішньому світі персонажа). Дослідниця зазначає, що кожна із

форм послуговується своїми засобами і прийомами втілення психологізму. Пряма форма, визначає О.Січкара, може реалізуватися за допомогою таких прийомів, як внутрішній монолог, внутрішній діалог, психологічне авторське зображення, сні, марення, сповідь, «потік свідомості» тощо [11, с. 39]. Непряма форма послуговується такими засобами й прийомами: жести, рухи, пози, міміка, інтонація, психологічний портрет, психологічний пейзаж, психологічний інтер'єр, екстер'єр, психологічна деталь тощо [11, с. 39]. У своїй праці беремо за основу цю схему форм, прийомів та засобів втілення психологізму.

У новелі «Асфальтовий хлопець» використано пряму форму втілення психологізму, яка реалізується за допомогою прийому суцільного внутрішнього монологу, що створює відчуття сповіді. Як відзначає Е.Бальбуров, «Прямий, відкрито звернений до читача монолог черпає свою ліричну дійсність, збуджуючи активність особистого інтелекту читача («думка народжується в діалозі», говорив Лессінг), запрошуючи його до розмови у якості повноправного духовного партнера. Та й простота такої розмови, не така вже й проста. Досить пильному погляду в ній відкривається не тільки ретельна вивіреність кожного слова, але й композиційна побудова, на перший погляд, несумісна зі словом «сповідь» [1, с. 22].

Письменник використав складну змістовну форму викладу — внутрішній монолог. Як констатує В.Марко, «розвиток основних форм викладу «оповідь — розповідь — внутрішній монолог» — це поступовий шлях письменників до пізнання глибин людської сутності» [10, с. 70]. Така структура тексту відтворює душевний процес героя, котрий аналізує власні почуття, поведінку, взаємини з іншими людьми. Перед читачем розгортається суб'єктивна проекція дійсності, у якій центральне місце займає образ асфальту, з якого і починається твір: «Напевно, ви чули, як пахне асфальт жаркої літньої пори. На шляху розпалюється дочорна, а там, де вже не витримає сонячної спеки, надимає бульбашки, які тихо лопаються, коли ступиш на них. А ступити на них завжди спокуса, бо ж людина вже така, ступити на когось, щоб потім довго і ввічливо виправдовуватись. Перед асфальтовими бульбашками виправдовуватись не треба» [13, с. 63]. Ця імпресіоністична картина відображає душевну спустошеність героя, що підкреслюється образами асфальтових бульбашок, які можна легко розчавити: «Може, і я така собі асфальтова бульбашка, яка не тріснула, але виросла, щоб так і залишитись асфальтовою» [13, с. 63].

За кожним реченням персонажа криється його основне бажання — знайти сенс життя, своє місце у світі. І.П. Манюха зазначає, що в певні періоди життя людини виникають моменти, коли потрібно «відповідати перед власним буттям», які мають певну міру напруженості, непевності та актуалізують необхідність діяти. Вони визнача-

ються як «критичні стани буття» та є абсолютно природними, «оскільки критичність — сутнісна ознака буття людини, як і буття взагалі» [9, с. 239]. Так і герой твору, очевидно, щоб прояснити для себе ціль свого життя, шукав односторонніх, намагався знайти групу, яка б творила з ним спільність: «Потім прийшлося бачити цілі тисячі кілометрів асфальту, асфальтових доріг, по яких я ходив, шукав когось, не знаходив, бо мало у світі таких, як я» [13, с. 63].

У свідомості наратора визріває переконання, що все відбувається тому, бо він знав тільки міський спосіб життя: «Я виріс на асфальті, ніколи не скуштувавши чогось ліпшого, через те й не міг зрозуміти, як хтось може копірчатись у болоті, у розкислій від дощу глині, і на радіощах верещати, що йому вдалось глибоко запустити коріння. Я блідий, як та бадиллина, але я радий, що виблід, що не похожий на тих червонощоких, які розкидають руками, мов гілками, не знаючи, що саме з ними робити» [13, с. 63]. У цих словах персонажа відчувається натяк на протест та окремішність, відмежування себе від інших людей.

Думка про відірваність від землі стає панівною, що підкреслюється образом асфальту, який покриває все довкола. Оповідач пригадує, що на роботі його просили написати автобіографію й це викликає у нього спротив та підозру, що шукають його походження: «На дві сторінки казали. Ага, вже догадуюсь, коріння моє шукають. Ні, ні, не вдасться мене злякати. На дві сторінки хочете? Звідки наберу, га? Життя на дві сторінки не було. А за коріння не бійтеся! Що, може, задумали у ґрунт мене посадити? Нічого з цього не вийде. Пізно. Кажете, ніколи не пізно. Я сам знаю, що пізно. Та ні, не душа асфальтом облілась, ні. Деколи так смутно стає, що кинув би усе і пішов геть із цього гамору» [13, с. 65].

Остання фраза монологу очевидно свідчить про бажання оповідача змінити рутину буденного життя, звільнитися від гнітючого асфальту, який, на думку Я.Джоганика, символізує «смола на п'ятах і душі людини» [6, с.54]. Вважаємо, що асфальт певною мірою співвідноситься у тексті новели з моральним занепадом, деградацією людини, байдужістю, штучністю. Хоч асфальт і дихає, однак на ньому, на противагу землі, не може нічого прорости. Те, що покривається асфальтом, стає таким чином безплідним, а отже, й беззмістовним.

Оповідач постійно відкидає думку про те, що асфальт, тобто певне моральне зубожіння, торкнулося і його. Щоб сколихнути в душі відчуття повноцінного життя, він відправляється порибалити на водоймі. Проте спостереження мальовничих пейзажів не приносить йому бажаного полегшення, та він переконує себе: «...Я ще постійно щирий, душа ще асфальтом не заросла» [13, с. 65].

У новелі сконденсовано настроєвий лад усієї збірки. Оповідач прагне піднятися над буденністю,

звертаючись до одвічних цінностей: краси, добра, ширості, проте, на відміну від героїв інших оповідань, котрі шукали спокою та безпеки в автентичному національно ідентифікованому способі життя, він неспроможний повернутися до села, бо нема відчуття спільності з тією культурою: «Чого це мене тривожить, адже мені нема в селі що шукати. Я там чужий, а в гірському селищі навряд чи люблять чужих. А, може, і люблять — більше, як своїх, бо їхні набралися чужої манери» [13, с. 67].

Психологічне напруження оповідача, заглибленого у власну екзистенцію, увиразнюється порівнянням своєї сутності з соняшником, що росте між зарослими рейками потяга. У несприятливих умовах соняшник зумів вирости, однак, скільки він проживе там, де його фактично не має бути: «Дивлюсь на приземкуватий соняшник, якому ніколи вирости. Пролунав гудок, по рейках шугнув поїзд. Соняшник то згинається, то знову вирівнюється, щоб знову схилитись... Поїзд промчав, а соняшник все ще дрижить. І наш поїзд вже рушив. Мене струснуло, ніби отой соняшник. Як довго він видержить? Якийсь час ще напевно витримає, бо вже дозрів. І зі мною так буде?» [13, с. 66].

Подібні порівняння оповідачем власної індивідуальності то з недовговічними асфальтовими бульбашками, то з приреченим соняшником, акцентують увагу на внутрішньому пригніченому стані особистості. Вони наштотують на думку про короткочасність і людського життя. Такий прийом виступає однією з характерних рис новели, де «зверхніх подій, — як писав І.Франко в праці «З останніх десятиліть XIX віку», — в її зміст входить дуже мало, описів ще менше; факти, що творять її головну тему, — се звичайно внутрішні, душевні конфлікти та катастрофи. Не об'єктивне, протоколярне представлення мають на меті автори, а збудження в душі читачів аналогічного чуття чи настрою всякими способами, які дає мова і злучені з нею функції нашої фантазії» [12, с. 526].

Письменник у новелі детальніше описує ті образи або дії персонажа, які спричиняють у його душі хвилю емоцій, переживань, роздумів. Можемо твердити, що кожен образ, виписаний у творі, так чи інакше пов'язаний з душевним сум'яттям героя, що власне й впливає з форми викладу: «У внутрішніх монологів, — як зазначає В.Марко, — ми немовби безпосередньо чуємо голос душі персонажа як відлуння навколишнього світу, спостерігаємо сам процес народження думки й переживання» [10, с. 67]. Так, випадково зірвані з травою квіти, викликають у персонажа дивні відчуття і налаштовують на самоаналіз: «Довго-довго я розглядав у руці оте диво природи. Поглядав то на квітки, то на себе, на болотом замазані штани. І справді, як я виглядаю? Чи я чимось схожий на людей, що живуть під цими горами і щоденно доторкаються оцих квіток? Напевно, нічим, лише тим, що страшенно блідий» [13, с. 66]. Вдруге оповідач акцентує увагу на кольорі свого обличчя. Тра-

диційно блідість асоціюється з хворобою. Вживання цього епітета у структурі тексту підсилює душевний стан персонажа, вказує на його нездужання, причому маємо на увазі не фізичне здоров'я, а насамперед пригнічений настрій, стан афекту.

Підсилення душевного стану персонажа відображено у творі й через психологізовані пейзажі: «Під мостом скипала бура вода. Глянувши через залізні перила, я побачив, як вода б'є у бетонні стовпи, і в її роззявленій пащеці жовтувата піна. Я голосно закричав, але через гуркіт води не було чути і власного голосу» [13, с. 67].

Оповідача манить вода, а споглядання водного плеса і викликані ним видіння вносять ліричний струмінь у текст новели: «Відблиск води засліпив мені очі, я їх мружив, і перед ними переливалась веселка. Поверхнею озера летіли промені сонця, їм було легко і весело ковзатись по воді, спинялися за кілька метрів переді мною і спливалися в дальше кольорове диво. Переважав фіолетовий колір, який, коли сонце заступала хмарка, змінювався на коричневий, потім знову виблискував ще яскравіше» [13, с. 69]. Превалювання у пейзажному малюнку фіолетового кольору не випадкове, адже він вважається небезпечним, бо викликає сум, нагнітає депресивний настрій, занурює людину в стан психологічного розосередження. Ці властивості кольору суголосні з внутрішнім світом оповідача, котрий дедалі більше відмежовувався від реальності.

Про стійкий намір наратора врешті знайти себе, свідчить його бажання перейти на другий берег річки, що на символічному рівні трактується як «дорога в інший світ, який знаходиться на другому березі або на острові посеред моря, у яке впадає річка» [2, с. 423]. Герой переконується, що людині важко самоідентифікуватись у чужому середовищі: «Мені тут не місце, адже я не лозина, що досить лише гілочку уткнути у землю і прийметься, запустить коріння» [13, с. 69]. Очевидно, щоб почати нове життя, потрібно змінити своє світобачення і, в першу чергу, варто пройти шлях морального очищення. Важливість цього усвідомлення підкреслюється у тексті натяками на біблійний мотив вчинений Мойсеєм, котрий зміг, заради спасіння свого народу, водити його пустелею 40 років, щоб видавити зі свідомості людей рабство. Процес очищення душі синів Ізраїлевих почався із розділення моря («І простяг Мойсей руку свою на море, - і Господь гнав море сильним східним вітром цілу ніч, і зробив море суходолом, — і розступилася вода» (Вихід: 14:21). Так і оповідач, увійшовши у воду, прагнув очиститися і прямувати до нового життя вже «просвітленим», одухотвореним: «Ти ж візьми жезло твоє та простягни руку твою над морем, та розділи його...» Так воно було у старих законах. І я поспробую, щоб очистити себе і потім чистим рости. Рости, як та лозина — швидко, углиб і вільно розкидати своє коріння.

І ступив я у воду, не відчуваючи її холоду. Ще бачив, як вона ще більше почорніла, а небо

заграло рожевим кольором. «... і води були йому греблю праворуч і ліворуч» [13, с. 69].

Розв'язка новели трагічна, вода «не розступилася» перед оповідачем. Саморефлексія настільки його поглинула, що він не зміг повернутися до реальності й знайти вихід із кризового стану.

«... Знайшли його аж на третій день. Хвилі озера викинули його на той самий берег, з якого й ступив у воду. Трава обвивала його тіло, мов нове коріння. Позаду всіх, які збилися у купу і з відстані дивились на нього, озвався голос: «Не міг перейти на той берег, бо лише на себе думав». Ніхто і не глянув, хто це сказав. Людям було його жаль, а душу обливав страх.

За кілька днів після того вітер на шляху бавився з газетою. Дрібні рядки повідомляли про

нещастя і запитували, чи хтось не знає, хто він, як його звати і звідки там взявся...» [13, с. 70].

Отже, персонаж новели «Асфальтовий хлопець» переживає кризовий стан, породжений невизначеністю у способі існування. Шукання нових можливостей для самореалізації вимагає витворення нової системи цінностей. Прозаїк, використовуючи інтровертну форму втілення психологізму в межах прийому внутрішнього монологу, передає душевний стан героя в межовій ситуації, з якої вихід він знайшов у «нескінченності». Переживання та роздуми героя втілюються через ряд художніх засобів, найвагомим серед яких виступає всепоглинний образ асфальту як виразник гнітючого тиску на особистість. Підсилюють душевний стан персонажа психологізовані пейзажі.

Література

1. Бальбуров Э.А. Поэтика лирической прозы (1960-1970-е годы) / Э.А. Бальбуров. – Новосибирск : Наука, 1985. – 135 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – Вид. 2-ге, стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.; іл.
3. Гаврош О. Іван Яцканін: «Майбутнє української літератури Словаччини залежить від України» // <http://litakcent.com/2012/04/03/ivan-jackanyin-majbutnje-ukrajinskoji-literatury-slovachchynu-zalezhytvid-ukrajiny/>
4. Гинзбург Л.Я. О психологической прозе / Л.Я. Гинзбург. – М. : Сов. писатель, 1971. – 464 с.
5. Джоганик Я. Етичні кореляції персонажів в оповіданнях Івана Яцканіна / Ярослав Джоганик // Дукля. – 1994. – № 3. – С. 64-72.
6. Джоганик Я. Епічні імпресії. Монографія / Словацькою мовою / Ярослав Джоганик. – Ужгород : Мистецька Лінія, 2006. – 208 с.
7. Есин А.Б. Психологизм русской классической литературы: Кн. для учителя / А.Б. Есин. – М. : Просвещение, 1988. – 176 с.
8. Літературознавча енциклопедія: У 2-х т. – Т.2 / Автор-упорядник Ю.І.Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 620 с.
9. Маноха І. П. Психологія потаємного «Я» / І.П. Маноха. – К. : Поліграфкнига, 2001. – 448 с.
10. Марко В.П. У вимірах стилю (Літературно-критичний нарис) / В.П. Марко. – К. : Дніпро, 1984. – 118 с. (Бесіди про художню літературу).
11. Січкарь О.М. Форми, прийоми та засоби втілення психологізму в українській літературі (спроба системного аналізу) / О.М. Січкарь // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 4 (191). – С. 35-43.
12. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку / Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К. : Наукова думка, 1984. – Т.41. – С.471-529.
13. Яцканін І. Усе залишиш / Іван Яцканін. – Пряшів, 1990. – 138 с.

Оксана Талабірчук

ЭЛЕМЕНТЫ ПСИХОЛОГИЗМА В НОВЕЛЛЕ «АСФАЛЬТОВЫЙ ПАРЕНЬ» ИВАНА ЯЦКАНИНА

Аннотация: В статье впервые прослеживается поэтика новеллы «Асфальтовый парень» Ивана Яцканіна и проанализированы особенности психологизма как ее основной компонент. Указано форму психологизма и представлен подробный анализ использованных писателем приемов и средств: внутреннего монолога, психологизированного пейзажа, психологической детали.

Ключевые слова: поэтика, психологизм, внутренний монолог, самоидентификация, самопознание, художественная деталь.

Oksana Talabirchuk

THE ELEMENTS OF PSYCHOLOGY IN THE NOVELLA «THE ASPHALTED BOY» BY IVAN YATSKANYNA

Annotation: In this article at first traces the poetics of the novella «The asphalted boy» by Ivan Yatskanyna and analyzed the features of psychology as the main components of the work. The specified form of psychology and a detailed analysis of the writer is presented using his techniques and tools: internal monologue, psychologised landscape, psychological detail.

The keywords: poetics, psychology, internal monologue, identity, self-knowledge, art detail.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2013 р.

Талабірчук Оксана – аспірант кафедри української літератури УжНУ.